

регіонах України. Завдяки ініціативам таких людей як Олена Щербань, Галина Кримінська та ін., а також активній позиції та участі місцевої громади, Опішня розвивається як осередок культурного, гастрономічного та екологічного туризму.

Цей приклад демонструє, як поєднання наукової діяльності, соціальної роботи та громадських ініціатив може сприяти збереженню культурної спадщини, створенню робочих місць та залученню туристів. Досвід Опішні може стати моделлю для подальшого розвитку України, але це стане можливо лише за систематичної підтримки держави, перегляду нормативно-правового поля, інвестування в інфраструктуру та рекламу сільського туризму на національному та міжнародному рівнях.

Робота в даному напрямку не лише покращить плачевну ситуацію українського села, а й допоможе нам надати йому друге життя та зберегти національну ідентичність.

Список використаних джерел

1. Нескородєва І., Буюнь Ян, Щербань О. Підприємництво в контексті реалізації концепції забезпечення стійкого розвитку. *Економіка та суспільство*. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1051>
2. Опішня СливаФЕСТ. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/opishnyaslyvafest/>
3. Старий Хутір. URL: <https://staryj-xutir.com.ua/>
4. Страви з «Енеїди» та сучасні вечори на хуторі біля Диканьки. Як геологиня закохує людей в Полтавщину через етнотури. *Шо Там*. URL: <https://shotam.info/stravy-z-eneidy-ta-suchasni-vechory-na-khutori-bilia-dykanky-yak-heolohynia-zakokhuie-liudey-v-poltavshchynu-cherez-etnotury/>
5. Учасники проєктів Вікімедіа. Щербань Олена Василівна. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Щербань_Олена_Василівна
6. Що їли наші предки – свідчить «Енеїда». *СловОпис*. URL: <https://slovopys.kubg.edu.ua/shcho-ily-nashi-predky-svidchyt-eneida/>
7. Ярошенко Г. 365 на кожен день року: стільки рецептів борщу зібрала науковиця Олена Щербань з Опішні. *Україна Молода*. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3895/164/181721/>
8. olenashcherban Instagram. *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/olenashcherban/>

РОЛЬ ЖІНОК У ГЕТЬМАНЩИНІ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС

І. Г. Смирнов

smyrnov_ig@ukr.net

кафедра країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Характеристика Гетьманщини в туристичному аспекті була би неповною без відображення тієї важливої ролі, яку відігравали жінки. Гетьманщина характеризувалася свободою, економічною незалежністю та ґрунтовними юридичними правами жінок, що робило їх активними членами тогочасного суспільства України – у релігійній, політичній та сімейній сферах життя. Ця свобода мала початком західні традиції, які частково було перейнято з Польщі,

а частково збережено з часів Київської Русі. Павло Алепський, подорожуючи Гетьманщиною, спостеріг, що «жінки гарно вбрані, зайняті своєю справою, ніхто на них нахабно не позирає».

Юридичні свободи українських жінок доповнювалися економічними, що робило їх зовсім незалежними. Наприклад, закон був на стороні дівчини якщо вона виходила заміж супроти волі батька – той усе одно мусив віддати її частку з майна покійної матері. Отримавши права на майно, українки могли розпоряджатися ним самотійно. Так само, як і чоловіки, українські жінки складали духовні заповіти, розпоряджаючись у них своєю власністю.

Згідно з Литовським статутом заміж українська дівчина могла виходити з 13 років, тому у Великому князівстві Литовському переважали ранні шлюби, причому в найвищих класах. Українські панни могли виявляти ініціативу і неабияку самотійність під час вибору чоловіка, здебільшого ігноруючи думку батьків, при цьому згода матері на шлюб була в українському суспільстві не менше значущою, ніж благословення батька.

Українські жінки були вельми діяльними членами Гетьманщини, так, закон дозволяв їм офіційно відігравати помітну роль в суспільстві, наприклад, брати участь у сеймиках (козацьких радах), та ставати членами таких важливих в Україні громадських організацій, як православні братства. Вступити в братство міг кожен: заможний і бідний, шляхтич, містянин, духовна особа, або мирянин, місцевий або іногородній. Але для нас особливо важливо, що членами братств ставали і жінки. Братства особливу увагу приділяли просвіті, прагнучі створювати власні освітні установи на противагу католицьким. При братствах відкривали школи і друкарні, видавали книжки.

Враховуючи фінансову незалежність українських жінок, вони могли самотійно приймати рішення про вступ у братства та за бажанням робити великі пожертви. Так, заснуванням братського монастиря і школи, з якої в результаті постала Києво-Могилянська академія, Україна зобов'язана жінці. 1615 р. вдова мазирського маршала Галшка (Ельжбета) Гулевичівна подарувала на потреби «правовірним і благочесним християнам» свої землі з садибою в Києві. Там планувалося побудувати монастир, готель для духовних мандрівників, а також школу для шляхетських і міщанських дітей. Саме на цих землях наприкінці 1615 р. було створено київське братство до якого вступило місцеве православне духовенство, міщани і шляхта, а також гетьман П. Сагайдачний з усім Військом Запорізьким. Першим ректором братської школи, що розпочала роботу 1617 р., став майбутній київський митрополит Йов Борецький.

Галшка Гулевичівна і далі займалася благодійністю: 1634 р. вона подарувала тисячу злотих луцькому братству. Традиція вагомих жіночих починань зберіглася і в наступні століття, наприклад, 1873 р. на кошти полтавської поміщиці Єлизавети Милорадович-Скоропадської (тітки майбутнього гетьмана) створено Наукове товариство ім. Т. Шевченка, що зробило неоціненний внесок у розвиток української культури і науки.

Серед найбільш впливових українок періоду Гетьманщини відзначаються матері гетьманів та їхні дружини. Так, великий вплив на свого сина гетьмана мала Марина Мазепа (у чернецтві Марія Магдалина) (рис.1).

Рис. 1. Мати гетьмана Марина Мазепа (в дівоцтві Мокієвська) [4]

Пані Мазепа належала до активних членів Луцького православного братства, а потім, прийнявши постриг, очолила два найбільших жіночих православних монастиря – київський Вознесенський Печерський і глухівський Успенський. Нерідко пані Мазепа втручалася й у серйозні політичні питання, при цьому могутній гетьман не лише прислухався до неї, а і слідував її порадам (рис. 2).

Рис. 2. Пам'ятник п'ятьом гетьманам у Батурині (Мазепа – в центрі) [4]

Коли мати Івана Степановича занедужала, він майже на місяць затримався в Києві. Марина Мазепа прожила довге і активне життя, померла у 90 років, нині її могила, після перенесення з Києво-Печерської лаври знаходиться у Флорівському жіночому монастирі на Подолі [3].

Не менш впливовими були гетьманські дружини. Деякі з них увійшли в історію, як фатальні жінки, і це при тому, що зовсім мало жіночих доль знайшло відображення у тогочасних документах. Це стосується і другої дружини Б. Хмельницького Олени, яку ще її сучасники порівнювали з Оленою Троянською.

Тривалий час домінувало негативне ставлення до неї, поширеною була думка, що історія кохання Б.Хмельницького та його суперника Д. Чаплинського є пізнішою легендою, яка виникла під впливом трагічної загибелі Олени 1651 р. Отже, домінував цілковито чоловічий погляд на цю ситуацію, коли пристрась до цієї жінки розглядалася, як слабкість, не варта великого гетьмана України.

Однак факти свідчать про те, що навіть для сильних світу цього не чужі людські слабкості. Суперництво за Олену між чигиринським сотником, яким тоді був Б. Хмельницький, та старостою Д. Чаплинським явно існувало, і одним з перших учинків Хмельницького після здобутих ним перемог під Жовтими Водами та Корсунем став його романтичний шлюб з Оленою. І хоча роман Б. Хмельницького викликав у багатьох (і не тільки в поляків) несхвалення, Олена почала відігравати значну роль у Чигирині, як столиці Гетьманщини. Так вона заступилася за польських послів, на яких обрушився Богданів гнів, отже Олена вміла співчувати, і маючи безсумнівно величезний вплив на чоловіка, врятувала не одне життя.

Можливо, що Олена і її зростаючий вплив при чигиринському дворі і були основною причиною погіршення стосунків між Б. Хмельницьким і його сином Тимошом. Ми, напевно, вже ніколи не дізнаємось, що підштовхнуло останнього до вбивства мачухи – ненависть до неї, ревності чи бажання дошкулити батькові, однак фатальна роль Тимоша в житті чигиринської красуні беззаперечна.

Не меншу роль в історії України відіграли стосунки зі своєю дружиною іншого гетьмана – Петра Дорошенка. Добре відомий епізод 1668 р., коли у хвилину апогею дорошенкової влади об'єдналися Лівобережна і Правобережна Україна. Тоді Дорошенко кинув усе і помчав до Чигирини, отримавши звістку про невірність дружини Людмили. У результаті козаки обрали нового лівобережного гетьмана – Дем'яна Многогрішного. Україна знову розкололася і зрештою Дорошенко втратив владу й на Правобережжі.

Ще однією норавливою гетьманшею була дочка Б. Хмельницького Олена. Під час традиційного різдвяного з'їзду старшини 1656 р. вона вийшла заміж за Данила Виговського, рідного брата генерального писаря Івана Виговського. Родинні зв'язки мали величезне значення в Гетьманщині і такий шлюб доводив найвищу довіру гетьмана до сім'ї Виговського. Д. Виговський загинув у війні з московитами, але у статусі удови Олена пробула недовго, вийшовши заміж за Павла Тетерю, київського полковника. Той, у такий спосіб, породичався з Богданом і це відкрило йому шлях до заповітної гетьманської булави, а також

до незліченних багатств – «скарбів великих від Богдана Хмельницького як і після Данила Виговського».

Узявши шлюб удруге, Олена не переставала дорікати братові Юрію Хмельницькому, який став гетьманом, вважаючи це достатнім приводом для його відставки. Подейкують, що Олена, користуючись своїм багатством, купила булаву своєму новому чоловікові, якого козаки одностайно обрали Гетьманом Запорозьким. Донька Хмельницького – гарний приклад того, що українські жінки брали безпосередню участь у політичному житті Гетьманщини, не соромлячись втручатися в «чоловічі справи» чи конфліктувати зі своїми родичами. Така традиція заміщати чоловіка та активно діяти за його відсутності існувала й у Великому князівстві Литовському.

Серед відомих жінок Гетьманщини можна також відзначити Любов Кочубей (дружину Василя Кочубея, генерального судді) і Анастасію Скоропадську (дружину гетьмана Івана Скоропадського). Л. Кочубей характеризувалася як жінка з сильним, але склочним характером. Вона була дочкою полтавського полковника Ф. Жученка, з дитинства звикла до того, що всі підпорядковувалися її волі. Вона керувала і своїм чоловіком – багатим і впливовим генеральним осаулом Василем Кочубеєм (згодом генеральним суддею). Сам Кочубей признавався, що всім його майном відає дружина.

В Гетьманщині жінкам, зазвичай, дозволялося були присутніми на застіллях старшин, де Любов могла вступати в суперечки і лаятися не лише з полковниками, а й з самим гетьманом. Як і Олена Хмельницька, Л. Кочубей, мабуть, активно підбурювала свого чоловіка в його амбіціях на гетьманську булаву. Ця прихована боротьба за гетьманську владу між Мазепою і Кочубеєм тривала майже 20 років, аж до 1708 р. Коли її донька Мотря вирішила взяти шлюб із гетьманом Мазепою, Любов не змогла змиритися з думкою, що першою пані України стане не вона, а її дочка (рис.3).

Рис. 3. Мотря Кочубей. Портрет XIX ст. [4]

Не погодившись на цей шлюб, Любов через кілька років вирішила організувати донос на Мазепу і добитися для чоловіка гетьманської булави. Союзницею виступила її сестра Параскева, дружина Івана Іскри, впливового

полтавця й нащадка гетьмана Якова Остряниці. Саме Іскра став співучасником Кочубея в його знаменитому доносі. Надгробок В. Кочубея і І. Іскри нині можна побачити у Києво-Печерській Лаврі (рис. 4) .

Рис. 4. Могила Іскри і Кочубея в Києво-Печерській лаврі [2]

Своїм впливом на чоловіка і навіть на державні справи Гетьманщини відзначалася і Анастасія Скоропадська (уроджена Маркович), дружина гетьмана Івана Скоропадського [1]. Вона була дочкою вихрещеного єврея Марка Аврамовича, котрий виробляв горілку і торгував нею, та славилася красою. Саме завдяки доньчиній вроді, попри скромний посаг, вдалося видати Настю за генерального бунчужного К. Голуба. А коли той помер, Анастасія одружилася на собі генерального осавула Івана Скоропадського теж вдівця, який незабаром став гетьманом.

Настя мала величезний вплив на чоловіка – людину спокійну і поступливу. Козаки жартували, що Іван носить плахту, а Настя булаву. Марковичі разом з іншими старшинами (Кочубеї, Галагани, Танські) які зробили собі кар'єру на трагедії «мазепинців» (сімей тих старшин, що послідували за Мазепою і були позбавлені всього майна) були наочним прикладом безпринципності, користолюбства та зради інтересів української автономії – Гетьманщини.

Настя керувала урядами (тобто основними старшинськими посадами) на власний розсуд, змушуючи чоловіка призначати на важливі посади своїх родичів. Вона повчала чоловіка, щоб той більше турбувався про користі свої та свого роду і менше – про справи воєнні, оскільки це жодного гетьмана до добра не довело.

Крім порад та рекомендацій Анастасія займалася і безліччю практичних справ. Так, завдяки її старанням був заснований Гамаліївський жіночий монастир біля Глухова. Для цього гетьманша набула власним коштом декілька млинів та угідь, збудувала винокурню, заклала сад та подарувала монастирю спадковий хутір батька «Дубочаївський». Відкрита ворожнеча у неї була зі знаменитим і заслуженим миргородським полковником Данилом Апостолом. Грім для Насті гримнув тоді, коли була відновлена гетьманська влада в Україні

і гетьманом обрали Д. Апостола. Саме тоді в інструкцію іноземної колегії був доданий пункт про відставку всіх старшин «із жидів». Андрій Маркович постраждав першим, утративши посаду полковника. Настя не здалася: разом з братом вона поїхала до гетьмана – уклонитися йому, але він «і не подивився». Витративши величезні кошти на підкуп царських чиновників, їй вдалося припинити судову справу щодо Марковича, правда, за «генеральними слідствами про маєтності», які 1724 р. здійснили відповідальні старшини, Настя втратила чимало захоплених нею та її родичами володінь.

Спірним залишається питання, чи були українські жінки грамотними. Позаяк спеціальних навчальних закладів для жінок у Гетьманщині не існувало аж до середини XVIII ст., вони могли здобувати тільки домашню освіту. У наявній літературі переважала думка з подачі відомого дослідника старшинської генеалогії XIX ст. О. Лазаревського, що «усі тодішні малоросійські жінки писати навчилися лише з другої половини XVIII ст.». У той же час існує беззаперечний доказ – приклад листування з українською жінкою – любовні листи Івана Мазепи адресовані його коханій Мотрі Кочубей. Ці листи настільки особисті, що не має сумнівів: вони призначалися для очей самої дівчини, а значить, вона, як мінімум уміла читати. До того ж у цих листах є згадка про дорогий подарунок Мазепи, «книжечку». Такий презент мав сенс лише в тому разі, якщо Мотря була доволі освіченою, щоб цікавитися літературою. Також деякі збережені до наших днів документи дають підстави стверджувати, що в Гетьманщині існувало «жіноче листування», отже, грамота була доступна багатьом жінкам.

Наявність свавільних і неприборкуваних жінок, яким удавалося керувати навіть найвидатнішими представниками української еліти, зміцнювало думку їхніх сучасників про те, що жінки – відьми. Згідно з магдебурзьким правом, що діяло на території Гетьманщини, відьму за використання чарів належало спалити. Утім в Україні до відьом ставилися значно лояльніше, ніж в інших країнах середньовічної Європи. У Гетьманщині зафіксовано лише один випадок, коли після тривалої моровиці і нальоту сарани в Чернігівському полку (загинуло понад 11 тис. осіб) виник стихійний бунт, кількох жінок оголосили відьмами і спалили. Причому звинуватили в чарах як простих селянок та козачок, так і двох старшинських дружин. Із бунтарями жорстоко розправилися: частину стратили, частину сильно відшмагали, інші доживали віку в тюрмі. Тому, зазвичай, старшини воліли не сперечатися з своїми дружинами, а виконувати їхні бажання.

У традиціях української еліти жінки нарівні з чоловіками були присутні на офіційних прийомах, а в разі потреби – заміняли їх у важливіших питаннях. Ми бачили це на прикладі Олени Хмельницької, з якою Богдан не розлучався, приймаючи іноземних послів. Олена брала діяльну участь і в дипломатичному житті Чигирини, як столиці Гетьманської України за Б. Хмельницького. З огляду на наявність у документах тієї доби безлічі схожих прикладів присутності жінок на офіційних бенкетах, це не можна списати просто на закоханість гетьмана в Олену.

Нічого не змінилося і при його наступній (третій) дружині Ганні Золотаренко. Так, під час обіднього прийому шведського посла Конрада Гільдебранта у травні 1657 р. в будинку Хмельницького, де, крім шведів, була присутня і старшина, «на хвильку» біля гетьмана присіла його дружина Ганна, там же в кімнаті ходили і її дочки.

Українські жінки могли не тільки гідно замінювати своїх чоловіків і синів в службових питаннях, а в крайньому разі – займати їхнє місце й на полі бою. Таких випадків історія донесла чимало, причому рішучістю і мужністю цих жінок можна тільки захоплюватися.

Українські жінки не втратили своїх вольових та підприємницьких рис характеру і нині, потрапивши у вимушену еміграцію. Тому багато з українок швидко і успішно адаптувалися в країнах Європи, куди їх закинула доля «переміщених осіб», вивчили мову, освоїли певні фахи. Але при першій нагоді вони намагаються повернутися до рідної крани, вірять в її перемогу у війні з росією, всіляко підтримують Україну в її боротьбі з московитським агресором.

Список використаних джерел

1. Волинський В. Настя з булавою. *Загадки історії*. 2015. № 44. С. 34-35.
2. Могила Іскри та Кочубея. URL: <https://maps.interesniy.kiev.ua/ua/streets/mazepy-ivana/mogila-i-iskry-i-v-kochubeya>
3. Терещук О. Пам'ятні речі Марії Магдалини Мазепиної в колекції Національного музею історії України. *Іван Мазепа та його доба. Історія, культура, національна пам'ять*. К., 2008. С.422-439.
4. «Тепер ми знаємо, як виглядав Мазепа». Невідомі сторінки життя й боротьби великого гетьмана URL: <https://novynarnia.com/wp-content/uploads/2019/03/Motrya-Kochubey.-Portret-XIX-st.jpg>

ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ БЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Б. О. Шевченко

shevchenkob68@gmail.com

*кафедра політекономії Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава*

Антикризове управління можна визначити як систему заходів, спрямованих на попередження виникнення кризових ситуацій або зниження їхнього негативного впливу, що зумовлюються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками [1]. У сфері туристичного бізнесу антикризовий менеджмент характеризується особливою складністю, зумовленою труднощами у виявленні зовнішніх загроз, оцінюванні ймовірності їх реалізації та прогнозуванні потенційних наслідків для діяльності туристичного підприємства.

Туризм сьогодні є важливим елементом соціально-економічного розвитку багатьох країн. Згідно з визначенням, туризм включає діяльність людей, які подорожують та тимчасово перебувають за межами своєї країни проживання з метою відпочинку, ділових зустрічей чи інших потреб, і не перевищує одного